

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСОБНИЦТВО ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРУ

FOREIGN EXPERIENCE OF CRIMINAL LIABILITY FOR AIDING THE AGGRESSOR STATE

Тренет О.С., аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Київський університет інтелектуальної власності та права

У статті аналізується зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору, історичний досвід та відповідальність за вказаний злочин в інших країнах.

У статті пропонується розглянути досвід зарубіжних держав у протидії пособництву державі-агресору, під час збройних конфліктів та імплементувати його у вітчизняне законодавство. Акцентується увага на проблемах з якими зіштовхувались країни та їх правові системи, під час збройних конфліктів та після їх завершення. Вирішення вказаних проблем та суспільного ставлення до пособників держави-агресора.

Досліджуються умови та причини, які були руйнівним чинником пособництва державі-агресору. Конкретизуються умисні дії осіб, які стали на шлях пособництва державі-агресору. Для регулювання суспільних відносин у вказаній царині права засобами кримінально-правової охорони, слід більше уваги приділяти вдосконаленню законодавства про кримінальну відповідальність за вказаний злочин. Постійно проводити кримінально-правову політику держави через призму правосвідомості суспільства, оскільки як показала практика, законодавець та правоохоронні органи несвоєчасно відреагували на зовнішню агресію. Для регулювання суспільних відносин по охоронні основ національної безпеки необхідно ставити максимальні задачі перед державою суспільством та законодавцем по захисту конституційних засад держави.

Вказується на те, що ефективна боротьба з пособництвом державі-агресору ведеться не на достатньому рівні, про що свідчить ще багато випадків виявлення, затримання та притягнення до кримінальної відповідальності пособників державі-агресору.

Зазначається, що головною проблемою у протидії пособництву державі-агресору є недосконалість законодавства про кримінальну відповідальність та покарання за вказаний злочини. Причина полягає в тому що законодавець реагує на проблему пособництва державі-агресору вже після виникнення цієї проблеми, а не заздалегідь і це природно. Частково це можна пояснити тим, що боротьба з пособництвом державі-агресору характеризується низьким рівнем законодавчого впливу та недостатньо ефективною правоохоронною системою держави.

Ключові слова: зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору, пособництво державі-агресору, держава-агресор, допомога державі-агресору, окупаційні адміністрації держави-агресора, підтримка держави-агресора, м'яка сила, тверда сила, національна безпека, представники держави-агресора, протидія пособникам держави-агресора, кримінальна відповідальність за пособництво державі-агресора, збройні формування держави-агресора.

The article analyzes the foreign experience of criminal responsibility for aiding the aggressor state, historical experience and responsibility for the crime in other countries.

The article proposes to consider the experience of foreign states in countering the support of the aggressor state, during armed conflicts and implement it in domestic legislation. Attention is focused on the problems faced by countries and their legal systems, during armed conflicts and after their completion. Solving these problems and public attitude to the accomplices of the aggressor state.

The conditions and reasons that were a destructive factor of aiding the aggressor state are investigated. Deliberate actions of persons who have become on the way of aiding the aggressor state are specified. In order to regulate social relations in the specified area of law by means of criminal law protection, more attention should be paid to improving the legislation on criminal liability for the said crime. Constantly carry out the criminal-legal policy of the state through the prism of the legal consciousness of society, since as practice has shown, the legislator and law enforcement agencies reacted to external aggression in an untimely manner. To regulate public relations on the protection of the national security, it is necessary to set the maximum tasks before the state by society and the legislator for the protection of the constitutional foundations of the state.

It is indicated that the effective fight against aiding the aggressor state is not at a sufficient level, as evidenced by many more cases of detection, detention and prosecution of accomplices to the aggressor state.

It is noted that the main problem in countering the aiding the aggressor state is the imperfection of the legislation on criminal liability and punishment for the said crimes. The reason is that the legislator reacts to the problem of aiding the aggressor state after the emergence of this problem, and not in advance and this is natural. This can be partly explained by the fact that the fight against aiding the aggressor state is characterized by a low level of legislative influence and insufficiently effective law enforcement system of the state.

Key words: foreign experience of criminal liability for aiding the aggressor state, aiding the aggressor state, aggressor state, aid to the aggressor state, occupation administrations of the aggressor state, support of the aggressor state, soft power, hard power, national security, representatives the aggressor state, countermeasures against the accomplices of the aggressor state, criminal liability for aiding the aggressor state, armed formations of the aggressor state.

Постановка проблеми. Завданням законодавства про кримінальну відповідальність у боротьбі за пособництво державі-агресору є забезпечення стабільності та національної безпеки держави. Для цього потрібна відповідна законодавча база та кримінально-правова політика у боротьбі з цим злочинним та ганебним явищем. Потрібне чітке розуміння небезпеки з боку пособників держави-агресора та політична воля для реалізації заходів проти їхнього впливу.

Пособництвом державі-агресору вважаються «умисні дії, направлені на допомогу державі-агресору (пособництво), його збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, вчинені громадянином України, іноземцем чи особою без громадянства,

за виключенням громадян держави-агресора, з метою завдання шкоди Україні шляхом: реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; будь-якої співпраці, у тому числі збір, підготовка та/або передача матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, його збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора; інша взаємодія з представниками держави-агресора, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, в тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора».

За загальним визначенням державою-агресором є країна, яка першою застосує збройну силу проти іншої

країни, тобто тим самим вчиняє агресію. Державою-агресором може бути визнана не лише одна країна, а група країн, в тому числі пов'язаних між собою угодами про військову допомогу [1]. За довгу історію людства багато країн зіштовхувались з зовнішньою агресією, агресивні дії яких можуть проявлятися в «твердій силі» тобто прямою збройною агресією або «м'якій силі». Під «м'якою силою» слід розуміти здатність держави домагатися своїх цілей за рахунок привабливості власної культури, суспільно-політичних цінностей – на противагу «жорсткій силі», ґрунтованій на військовому і економічному тиску [2]. Це поняття вперше сформулював Джозеф Най-молодший, професор Гарвардського інституту державного управління імені Джона Ф. Кеннеді. «Країна може досягати бажаних для себе результатів у світовій політиці, тому що інші країни – захоплюючись її цінностями, наслідуючи її приклад, прагнуть до її рівня процвітання і відкритості – хочуть йти за нею», – писав американський політолог у своїй книзі «М'яка сила: засіб досягнення успіху у світовій політиці» [2].

Це термін міжнародної політики, що має глибоке філософське коріння. Так, ідея привабливості і притягання як форми сили походить від стародавніх китайських філософів, таких як Лао-цзи, (7 століття до н.е.) [2].

Оскільки м'яка сила з'явилась як альтернатива твердій силі політиці, вона більше до вподоби етично налаштованим вченим і політикам. Але м'яка сила це описова, а не нормативна концепція. Як і будь-яка форма сили, вона може використовуватись як з позитивною так із негативною метою. І хоча м'яка сила може бути використана з поганими намірами і привести до жахливих наслідків, вона відрізняється від твердої сили своїми засобами [2].

Основні методи м'якої сили це створення мережі агентів впливу, та їх інфільтрації у силові структури, органи місцевого самоврядування, стратегічні галузі промисловості та військово-політичне керівництво. Також відбувається створення партій або організацій, що займаються лобіюванням інтересів держави-агресора заради політичного, економічного поглинання країни.

Якщо держава-агресор вирішує що м'якою силою не може досягнути поставлених завдань то вона переходить до відкритої збройної або гібридної агресії. У цьому їй допомагають заздалегідь інфільтровані агенти впливу, які підривають стабільність країни, та її обороноздатність.

Розуміючи всі ризики впливу пособників держави-агресора, на ключові елементи структури національної безпеки країни, потрібно діяти заздалегідь. Для цього треба ще до початку агресії, прийняти законодавство про кримінальну відповідальність за пособництво держави-агресору. Це полегшить роботу органів, які відповідають за національну безпеку.

Наявність вказаного законодавства надасть можливість правильно кваліфікувати дії пособників держави-агресору та призначити відповідне покарання.

На реалізацію вказаних завдань негативно впливає багато чинників. Це насамперед, недосконале законодавство, не достатня ефективність правоохоронної системи, інфільтровані в різні гілки влади агенти впливу держави-агресора тощо.

Необхідно в повній мірі оцінити та дослідити досвід інших країн які в своїй історії зіштовхувались як з відкритою так і з гібридною агресією, і перейняти їх досвід.

Стан дослідження. З початку захоплення частини території та повномасштабного вторгнення Російської федерації в Україну залишилися невирішеними питання кримінально – правової протидії посяганням на основі національної безпеки України в частині пособництва держави – агресору.

Верховна Рада України доповнила КК України ст. 111-1 «Колабораційна діяльність». 14 квітня 2022 р. ВР України був прийнятий (з урахуванням пропозицій Президента

України) Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (далі – Закон від 14 квітня 2022 р.), на підставі якого КК України доповнено ст. 111-2 «Пособництво держави-агресору».

Окремі аспекти кримінально-правової характеристики злочину проти основ національної безпеки України висвітлювались у публікаціях Н. Антоноук, С. Бабаніна, Д. Балобанової, М. Бондаренко, А. Вознюка, І. Газдайки-Василишин, О. Кравчука, В. Кузнецова, О. Маріна, В. Мисливого, М. Сийпюкі, Т. Созанського, М. Хавронюка та інш. Незважаючи на таку дослідницьку активність, чимало питань, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням і визначенням перспектив кримінально-правової заборони, присвяченої пособництву держави-агресору, викликають полеміку серед теоретиків і практиків, окремі з яких залишаються недостатньо вивченими, а отже, потребують подальшого аналізу і кваліфікованого вирішення.

Однак дослідження щодо зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за пособництво державі – агресору не проводились.

Метою і завданням дослідження є спроба більш детально проаналізувати та дослідити зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за пособництво держави-агресору, підкреслити його важливість у протидії пособникам держави-агресора і забезпечення національної безпеки України. Проаналізувати та піддати критиці або виділити методи інших країн у протидії пособникам держави-агресора. Дослідити законодавство про захист національної безпеки. Розглянути історичний досвід країн які зіштовхувались з проблемою пособництва держави-агресору. Дослідження історичних аспектів кримінально-правової протидії пособництва держави-агресору, доцільно через призму зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за пособництво державі агресору. Кримінальний кодекс України потрібно реформувати відповідно до стратегії європейської інтеграції, з урахуванням позитивного іноземного досвіду, оскільки за сучасних умов без врахування такого досвіду неможливо в повній мірі створити національну правову систему та наблизити її до правових систем розвинутих країн світу, а також забезпечувати обмін необхідною інформацією. Врешті-решт, проведення порівняльно-правових досліджень є важливим не тільки для розвитку правової науки, а й для подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства. В своєму чергу, порівняння законодавства зарубіжних країн про відповідальність за пособництво державі агресору дасть змогу впровадити у національну правову систему позитивний досвід, а також окреслити законодавчі рішення, для її вдосконалення.

Досвід різних європейських країн які зіштовхнулись з агресією нацистської Німеччини під час другої світової війни показав, що Третій рейх заздалегідь готувався до вторгнення в майже усі сусідні країни, особливо його цікавили країни, в яких проживало багато етнічних німців. Це такі країни як Австрія, Польща, Чехословакія, Швейцарія. Німеччину цікавили країни, які мали з нею тісні культурні та історичні зв'язки, до яких слід віднести Данію, Бельгію, Норвегію та Нідерланди. У цих країнах були створені або були взяті під контроль усі праворадикальні про німецькі партії та організації. Вони лобювали німецькі інтереси, а саме виступали за тісні зв'язки з Німеччиною, підтримку її у війні, а також були прихильниками радикальних перетворень в своїх країнах за зразком тих, які були в Третьюму рейху.

До таких організацій в Данії належала Націонал-соціалістична робітничка партія. Це найбільша націонал-соціалістична партія, до та під час Другої світової війни. Найбільшого розквіту вона набула за часів німецької окупації

Данії. Офіційно була розпущена 1945 року після звільнення Данії військами союзників, майже повністю втрапивши народну підтримку [4].

В Норвегії була створена «Насьйональ Самлінг», яку очолював Відкун Квіслінг. Після 1935 року, партія зблизилася з німецьким націонал-соціалізмом. 9 квітня 1940 р. партія здійснила державний переворот і за допомогою нацистів утворила колабораціоністську військову хунту. Сем Квіслінг 1943 року став прем'єр-міністром уряду-сателіта Норвегії [4]. Після звільнення Норвегії ім'я Квіслінга стало синонімом слова «колабораціоніст», своєрідний пособник нацистської Німеччини.

В Бельгії з 1933 року діяв Фламандський національний союз, який очолював Стаф де Клерк. Партія оголосила про готовність відокремити Фландрію від Бельгії і приєднати цей регіон до Нідерландів. Тим часом в Валлонії діяла інша партія «Christus Rex», заснована Леоном Дегрелем. Обидві групи висловлювали захоплення Гітлером і проповідували антисемітизм. Під час війни ці партії пішли на співпрацю з нацистами. Активісти цих угруповань створили колабораціоністські військові частини – 28-му добровольчу панцергренадерську дивізію СС (1-шу валлонську) Валонію та Фландрський легіон [4].

В Чехословаччині за кілька років до початку Другої світової війни, німецькою агентурою у країні, серед німецької національної меншини, була створена Судето-німецька партія, яку очолював Конрад Генлейн. Насправді як філія Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, що проповідувала ідеологію націонал-соціалізму та виступала за приєднання Суецької області до Німеччини [4].

В Нідерландах у 1931 році був заснований Націонал-соціалістичний рух, керівником якого став Антон Муссерт. Партійна програма спиралася на італійський фашизм і німецький нацизм.

Після початку Другої світової війни цей рух симпатизував німцям і був прихильником суворого нейтралітету Нідерландів. У травні 1940 року після вторгнення Німеччини у Нідерланди вісімсот членів і прихильників цього руху були взяті під варту. Незабаром після захоплення Нідерландців 14 травня 1940 року затриманих звільнили німецькі війська [3]. У червні 1940 року Муссерт закликав Нідерланди підтримати німців і відректися від Голландської монархії. В 1940 році німецька окупаційна влада оголосила поза законом усі соціалістичні та комуністичні партії, а в 1941 року вона заборонила всі партії, крім Націонал-соціалістичного руху. Останній відкрито співпрацював з окупаційними військами і допомагав державі-агресору, якою була Німеччина. Кількість його членів зростає до 100 000 осіб. Рух відіграв важливу роль у нижчих органах державної влади та державній службі (кожний новий мер, призначений німецькою окупаційною владою, був членом цього руху) [3].

На національному рівні Муссерт очікував, що його призначать лідером незалежної голландської держави, союзної Німеччині. Але насправді ж окупаційним урядом керував австрійський нацист Артур Зейсс-Інкварт. Муссерт мав кілька зустрічей із Гітлером, на яких просив про незалежність Нідерландів, але безуспішно. Зейсс-Інкварт пропонував призначити Муссерта прем'єр-міністром Нідерландів, де йому було дозволено створити маргінальний Державний секретаріат, але без достатніх повноважень. Його вплив у партії нівелювався за рахунок Роста ван Тоннінгена та інших проницецьких членів. Починаючи з літа 1943 року, з багатьох членів партії було сформовано дивізію «Ландсторм Недерланд», яка допомагала уряду управляти населенням [3].

Після поразки Німеччини 6 травня 1945 р. цей рух було оголошено поза законом. Наступного дня Муссерта заарештували, а багатьох членів руху було заарештовано, але лише деяких було засуджено. 7 травня 1946 року Муссерта стратили [3].

Після закінчення Другої світової війни в багатьох країнах розпочалися процеси проти пособників держави-агресора. Держави керувалися як власними інтересами, так і змушені були реагувати на вимоги переможців. Зокрема, мирна угода між Італією та союзниками містила положення про вжиття всіх «необхідних заходів» для затримання та суд над тими, хто підозрюється у воєнних злочинах, а також громадян Союзних держав, яких обвинувачували в державній зраді чи пособництві державі-агресору під час війни. Причому межі такого пособництва, які розглядалися у судах, не були визначені [5].

В СРСР значно більша кількість справ стосувалася власних громадян, які були пособниками держави-агресора, а не німецьких воєнних злочинців. Крім того, більшість «изменников родини и пособников» заарештували на заході України. Радянська влада хотіла відновити свій вплив на територіях, які перебували під німецькою окупацією [5].

Схожа ситуація була й у більшості країн Азії які були під Японською окупацією, де значно швидше і активніше відкривали процеси щодо місцевих пособників держави-агресора, а не щодо японських воєнних злочинців. За два роки після закінчення Другої світової у Китаї налічувалося більше 25 тисяч справ щодо пособників держави-агресора [5].

У Норвегії, Данії, Нідерландах, Бельгії та Франції – ув'язнили близько 170 тисяч пособників держави-агресору. 11 тисяч пособників були засуджені до смертної кари, а 2,5 тисячі – стражили. Лише в Норвегії було розглянуто 90 тисяч справ про державну зраду та пособництво державі-агресору, а це близько 4% населення країни [5].

Найбільша кількість справ про пособництво державі-агресору припала на перші повоснні роки, коли суспільство прагнуло справедливих покарань. Держави використовували ці справи з превентивною метою – залякати суспільство і попередити будь-яку співпрацю з «ворогом» у майбутньому. Пізніше цей вектор змістився у більш практичну площину: перенаселення в'язниць і витрати на утримання ув'язнених; здатність судової системи витримувати таке навантаження і ефективність такої роботи; потреба в робочій силі та перспективи відновлення суспільства і подальшої реінтеграції засуджених.

В Бельгії у 1945 році 50 тисяч осіб, очікуючи суду, знаходилися у в'язницях, розрахованих на меншу кількість місць в 10 разів [5]. Величезні об'єми нових справ надто завантажували судові системи, змушували держави створювати додаткові механізми – воєнні та спеціальні суди та приймати інші рішення. Так придумали альтернативу судовому розгляду. Зокрема, у повосенній Франції була проведена люстрація – тисячі поліцейських, суддів та державних службовців звільнили з посад [5]. Ця адміністративна процедура передбачала покарання у виді догани, звільнення, з позбавлення пенсії або ж направлення справи в суд. Схожі процедури були і в інших країнах. До прикладу, у Нідерландах звільнили мерів і поліцейських, а частину людей позбавили громадянства і власності за «вступ на воєнну службу іноземної держави». Через деякий час була акцентована увага на відбудову держави, з'явилися механізми помилувань, амністій та пом'якшення вироків.

Висновки. Як вже було зазначено вище, з проблемою пособництва-державі агресора зіштовхувалися багато країн, і вирішення цієї проблеми вимагало використання значних майнових ресурсів та політичної волі. Причому, в більшості зазначених прикладах держави реагували на проблему пособництва державі-агресора коли вже було пізно. Звичайно, це можна пояснити тим, що пособники держави-агресору не проявляли своєї активності до початку агресії і не мали значної підтримки з боку переважної більшості населення країни. Покарання за пособництво державі-агресору не завжди було достатньо суворим, а в більшості випадках вища міра покарання застосовувалася лише до лідерів, ідеологів та найактивніших членів пособників держави-агресора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стаття «КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України» URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo> (дата звернення: 15.10.2023).
2. М'яка сила. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%27%D1%8F%D0%BA%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B0 (дата звернення: 17.10.2023).
3. Націонал-соціалістичний рух (Нідерланди) URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85_\(%D0%9D%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D1%83%D1%85_(%D0%9D%D1%96%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B8)) (дата звернення: 10.10.23).
4. Національний соціалізм URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB-%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC> (дата звернення: 14.10.23).
5. Як карали за колабораціонізм різні держави та чому цей термін досі неоднозначний навіть в Україні URL: https://lb.ua/blog/onysiia_syniuk/571430_yak_karali_kolaboratsionizm_rizni.html (дата звернення: 20.10.23).